

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора економічних наук, професора Петкової Лесі Омелянівни
на дисертаційну роботу Богатчик Людмили Анатоліївни
«Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів»,
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук за спеціальністю
08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка**

1. Актуальність обраної теми, мета та задачі дослідження

Концепція кластеризації економіки на початку ХХІ ст. увійшла до теоретичної основи політики економічного зростання як розвинених країн, так і країн із зростаючими ринками. Зазначена концепція є теорією розбудови національних економік, націленою на забезпечення стійкого довгострокового економічного зростання та міжнародної конкурентоспроможності соціально-економічних систем. Україна, як потенційно потужна європейська держава, не може залишатись осторонь цих процесів. Враховуючи, що значна частка характеристик інноваційної економіки постіндустріального типу пов'язана з ефективністю регіонального розвитку, розбудова національної кластерної моделі інноваційно-орієнтованої економіки повинна починатись з докорінних інституційних змін на регіональному рівні.

Під впливом світових інтеграційних процесів регіони перетворюються на самостійних суб'єктів ринкових взаємодій, перед якими стоїть завдання виявлення та формування набору конкурентних переваг з урахуванням особливостей територіальної організації та потенціалу розвитку соціально-економічної системи. Утворення кластерів дозволяє виявити внутрішні резерви економічного зростання території, які не обмежуються відносними ресурсними пріоритетами, та враховують особливості організаційної та інфраструктурної побудови регіону. Мова йде про формування конкурентних переваг т.зв. «другої природи», які за умови ресурсної обмеженості дозволяють соціально-економічним системам віднайти нові джерела інноваційного розвитку територій та забезпечити належний рівень

конкурентоздатності економіки регіону в цілому. Отже, цілком закономірно, що дисертаційна робота Богатчик Л. А. «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів» є цілком своєчасним і необхідним дослідженням сьогодення.

У першу чергу, актуальність роботи обумовлена тим, що досьгодні залишаються недостатньо вивченими і розкритими питання розробки теоретичних положень і прикладних аспектів формування та функціонування регіональних кластерів, що ускладнюється відсутністю чіткого визначення об'єкта регулювання, динамічністю та різноманіттям кластерних моделей, нерозвиненістю методів ідентифікації кластерних об'єднань, несформованістю критеріїв оцінки ефективності їх діяльності та виміру впливу кластерів на економіку регіону тощо. Практична значимість, недостатня теоретична розробленість питання та відсутність відповідних нормативних документів у комплексі визначили актуальність теми дослідження.

Мета дослідження, у свою чергу, зумовила вирішення ряду завдань, зокрема: узагальнені існуючі підходи до трактування сутності кластерів та визначена їх роль в управлінні інноваційним розвитком регіональної економіки; досліджений інструментарій формування кластерів у соціально-економічних системах; визначені методи ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу; проаналізовані діючі підходи до реалізації політики кластеризації регіонів України; узагальнені науково-методичні підходи до формування конкурентних переваг та виявлення протокластерів, оцінки субкластероформуєчого потенціалу регіону; розроблено інституційні засади формування кластерного проекту; побудований механізм формування кластерних об'єднань підприємницьких структур; проведено моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону.

2. Новизна та обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій

Найбільш вагомими науковими результатами роботи вважаємо:

1. Дисертантом проведено ґрунтовне дослідження еволюції теорій і

концепцій, присвячених формуванню та розвитку кластерів у соціально-економічних системах. Розглянуті теорії, що передували виникненню кластерного підходу до аналізу економічних явищ і процесів, та визначення понять «кластер», які виникли поряд з дослідженнями М. Портера у працях зарубіжних науковців кінця ХХ століття (с. 17–20). Це дозволило виокремити три напрями дослідження ролі кластерів в регіональних економічних системах: через аналіз підходів до визначення поняття «кластер»; шляхом виділення ознак та характерних властивостей кластера; дослідження кластерів через призму теорій економічного розвитку (с. 21–34, табл. 1.3). Тим самим розширені та систематизовані можливості наукового аналізу регіональних кластерів.

2. На основі критичного аналізу передумов та алгоритму формування територіально-галузевих об'єднань (с. 35–37) Богатчик Л.А. визначено та доповнено принципи формування кластерів (с. 39, рис. 1.1). Зроблений акцент на необхідності виділення спеціальних принципів формування кластерів обумовив проведену у дисертаційній роботі структуризацію підходів до групування ознак класифікації кластерів (с. 40, додаток В). Цінність роботи підвищує доповнення існуючих ознак двома класифікаційними ознаками відповідно до цілей дослідження (с. 50–51) та трьома типами кластерної політики (с. 49).

3. Вивчення складових механізмів формування кластерів (с. 53–64) супроводжувалось порівняльним аналізом методів їх ідентифікації у розвинених країнах світу (с. 65–74). Заслуговує на увагу обґрунтований дисертантом висновок щодо комплексного використання статистичних та емпіричних методів дослідження, крім того, визначено пріоритет розрахунку коефіцієнтів локалізації і аналізу конкурентних переваг, що знайшло практичну реалізацію у другому розділі дисертаційної роботи.

4. Дослідження складових підсистем діючої та перспективної законодавчої підтримки формування кластерів, а також встановлення їх взаємозв'язку з міжнародними програмами з кластеризації та налагодження транскордонного міжкластерного співробітництва підвищило цінність аналізу діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України (с. 78–

93). Богатчик Л.А. зроблено важливий висновок, що за відсутності дієвої системи законодавчого забезпечення кластерного розвитку економіки країни, використовуються переважно регіональні програми як основа кластерних пріоритетів окремих територій. На цій підставі було визначено напрями підтримки кластерних ініціатив в окремих регіонах України, які були реалізовані через регіональні програми та стратегії соціально-економічного розвитку (с. 94–95).

5. Автор дисертаційної роботи підтримує ідею, що конкурентні переваги території визначають напрям кластеризації соціально-економічних систем (с. 96). Для оцінки джерел конкурентоспроможності регіональних економічних систем було визначено пріоритет застосування класифікації конкурентних переваг на базові та забезпечуючі (с. 98). Дисертантом запропоновано вивчення потенціалу кластеризації економіки Хмельницької області проводити через оцінку чотирьох груп конкурентних переваг, які базуються на методології Індексу глобальної конкурентоспроможності, оцінці природно-ресурсного потенціалу, розрахунку інтегрального коефіцієнта локалізації, індексу продуктивності праці в галузі, та результатах проведених соціологічних досліджень (с. 99–117). Встановлено, що оскільки формування кластерів в соціально-економічних системах базується, перш за все, на результатах аналізу відносних конкурентних переваг, за основу дослідження обрано розрахунок інтегрального коефіцієнта локалізації. Як наслідок, у роботі виявлено три види економічної діяльності, в яких чітко виражені ознаки існування кластерів: 1) сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; 2) промисловість; 3) будівництво. Достатньо широкий часовий інтервал аналізу –2001-2013 рр., дозволив виявити особливості соціально-економічного розвитку Хмельницької області як на перших етапах формування кластерів, так і в період їх повноцінного функціонування.

6. На підставі висновку про неоднорідність концентрації ресурсів в територіальній площині регіональної економіки Богатчик Л.А. здійснено порівняльний аналіз особливостей формування регіонів і субрегіонів (с. 118–122). Проведений дисертантом аналіз територіальної концентрації Хмельницької області за кінцевими показниками діяльності кластерів

дозволив встановити і графічно зобразити субрегіони розташування кожного з кластерів (с. 123–144). Повнота проведеного дослідження Богатчик Л.А. досягається завдяки використаному інструментарію SWOT-аналізу для виявлення сильних та слабких сторін кожного з інтегративних кластерних утворень.

7. Дисертантом встановлено, що застосування проектного підходу до регіонального розвитку дозволяє виявити пріоритетні напрями реалізації конкурентних переваг території, встановити ключові заходи для реалізації проекту, надати потенційним користувачам інформацію про очікувані результати та орієнтовний термін їх впровадження. У дисертаційній роботі встановлена послідовність розробки запропонованого кластерного проекту та визначено її взаємозв'язок зі стратегією регіонального розвитку Хмельницької області (с. 159–161). Цінність наукового дослідження посилена запропонованим дисертантом алгоритмом експертизи та розробленою формою експертного заключення кластерного проекту (с. 162–165).

8. При визначенні складових механізму формування кластерів в соціально-економічній системі регіону враховано як вплив факторів внутрішнього середовища регіону (середовища формування кластера), так і зовнішніх факторів розвитку території (с. 166–168). Актуальним вважаємо віднесення до складових механізму формування кластера, крім систем методичного, інфраструктурного та організаційного забезпечення також інституційну складову (с. 169–181). Вагомим здобутком автора стало виокремлення складових системи інституційної підтримки кластера на кожному з етапів життєвого циклу об'єднання (с. 180, рис. 3.8). Систематизація управлінських пропозицій щодо покращення якості внутрішньо-кластерних взаємодій з позиції місцевих органів влади та підприємств – членів кластера дозволила у повному обсязі проаналізувати складність взаємовідносин, які виникають у кластері (с. 182–183).

9. Дослідження впливу кластерів на розвиток соціально-економічної системи регіону дисертантом проводилось з використанням динаміки результативних показників діяльності кластерів в межах та за межами субрегіонів Хмельницької області (с. 184–186); за показниками, які

характеризують розвиток території, і використовуються при проведенні оцінки внутрішньо регіональної диференціації соціально-економічного розвитку області (с. 187–188); на основі побудованої факторної моделі, у якій здійснено дослідження впливу результативних показників діяльності кластера на формування валового регіонального продукту (с. 189–196).

Слід відзначити достатньо високий науковий рівень запропонованих заходів розробки організаційно-економічних засад формування регіональних кластерів, які відрізняються новизною, достовірністю і обґрунтованістю, що підтверджується апробацією основних положень і результатів дослідження на численних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також результатами проведених розрахунків.

Логіка викладення матеріалу, структура роботи, наявність фактичних даних, статистичного матеріалу та адекватність проведених автором аналітичних розрахунків підтверджують наукову новизну, висновки та рекомендації дисертаційної роботи, свідчать про їх теоретичну та практичну цінність.

Наукова новизна дослідження

Вперше:

– розроблено науково-методичний підхід до організації та формування регіональних кластерів, який базується на встановленому взаємозв'язку між стратегією регіонального розвитку та механізмом формування кластерів, і враховує інституційні засади розробки кластерного проекту. Запропоновані дисертантом алгоритм експертизи та форма експертного заключення щодо кластерного проекту дозволяють більш повно та комплексно визначити вплив кластерів на розвиток економіки регіону та, за рахунок запропонованої факторної моделі, забезпечити еластичність їх взаємодії з іншими учасниками внутрішньорегіональних підприємницьких мереж.

Удосконалено:

– принципи формування кластерів у соціально-економічних системах шляхом доповнення їх принципами інноваційної активності, які, на думку дисертанта, актуальні за сучасних умов для розвитку кластерних утворень

будь-якого типу та є невід'ємною складовою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності регіональних економічних систем;

– підходи до визначення типів кластерної політики, які на відміну від існуючих, пропонується доповнити трьома типами: інноваційна, лобістська та незалежна ініціативна кластерна політика, які, за рахунок адаптивних складових, дозволяють результативно застосувати новітній інструментарій формування кластерів, оскільки враховують специфічні особливості територіальної організації окремих територій;

– науково-методичні підходи до визначення конкурентних переваг регіональної соціально-економічної системи, які, на відміну від існуючих, дозволяють комплексно використати як результати експертних досліджень, які базуються на методології Індексу глобальної конкурентоспроможності, так і здійснені дисертантом оцінку природно-ресурсного потенціалу території, розрахунок інтегрального коефіцієнта локалізації, індексу продуктивності праці в галузі.

Набули подальшого розвитку:

– інструментарій політики формування кластерів в регіональних соціально-економічних системах, в якому, на відміну від існуючих, запропоновано використовувати оцінку передумов виникнення і поширення територіально-галузевих об'єднань, а також принципів їх формування. Обумовлене дозволило дисертанту встановити взаємозв'язок між галузевими пріоритетами регіонального розвитку та моделлю кластерної політики;

– підходи до групування класифікаційних ознак кластерів за п'ятьма напрямками та доповнення існуючих двома класифікаційними ознаками, що сприяло виявленню напрямів дослідження територіально-галузевих об'єднань та їх структуризації відповідно до поставлених завдань. Враховуючи багатоманітність кластерних моделей та технологій регіонального розвитку, запропонована структуризація класифікаційних ознак дозволить здійснювати порівняння кластерів за встановленими ознаками та підвищить точність оцінки їх результативної діяльності;

– визначення етапів еволюції системи законодавчого забезпечення реалізації кластерної політики в Україні шляхом виділення підсистем діючої

та перспективної законодавчої підтримки формування кластерів, що дозволить виявити вектор державної кластерної політики та сформувати відповідну систему їх регіонального забезпечення.

3. Аналіз відображення результатів дослідження в публікаціях та авторефераті

Основний зміст роботи опубліковано у 25 друкованих наукових працях загальним обсягом 15,07 д.а., з них особисто автора 11,31 д. а., серед яких: 6 колективних монографій; 2 публікації у виданнях, віднесених до наукометричних інформаційних баз, та опублікованих за кордоном; 10 статей у наукових фахових виданнях; 7 публікацій у інших наукових виданнях.

Обсяг друкованих праць та їх кількість відповідає вимогам щодо публікацій змісту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.

Суть основних положень дисертації належним чином і повною мірою розкрито в авторефераті. Зміст автореферату дозволяє зробити висновки про високий рівень та якість проведених досліджень.

Наукові результати, які виносяться на захист, одержано дисертантом особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використовуються ті ідеї та положення, які є особистим внеском здобувача, про що вказано в переліку наукових праць, представлених у авторефераті.

4. Відповідність дисертації встановленим вимогам

За структурою, обсягом та оформленням дисертація відповідає вимогам, які встановлені до кандидатських дисертацій. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 289 найменувань, викладених на 34 сторінках, 13 додатків на 70 сторінках.

Загальний обсяг роботи становить 307 сторінки, з яких основного тексту – 203 сторінки. Робота містить 41 таблицю, 12 рисунків.

5. Значимість результатів дослідження для науки і практики

До результатів, які мають теоретичну цінність, слід віднести розвиток

понятійного апарату дослідження, зокрема проведений аналіз підходів до визначення поняття «кластер», виділені ключові ознаки та охарактеризовані властивості кластера, визначені передумови формування кластерів в соціально-економічних системах, встановлені принципи формування територіально-галузевих об'єднань, виявлені складові механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу.

Найбільш значимими напрацюваннями методичного характеру є науково-методичні підходи до формування конкурентних переваг соціально-економічної системи регіону, підходи до виявлення протокластерів Хмельницької області, підходи до оцінки субкластероформуючого потенціалу регіону.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці інституційних засад формування кластерного проекту, побудові механізму формування кластерних об'єднань підприємницьких структур, моделюванні впливу кластерів на розвиток економіки регіону.

Результати здійсненого дослідження інструментарію формування кластерів в соціально-економічних системах та аналізу діючих підходів до реалізації політики кластеризації регіонів України знайшли відображення у держбюджетній науково-дослідній темі «Сучасні концептуальні стратегії та технології управління організаційними структурами підприємств та їх об'єднань» (№ ДР 0106U001003); визначення складових механізмів формування та методів ідентифікації кластерів у розвинених країнах світу проводилось дисертантом при виконанні держбюджетної науково-дослідної теми «Стратегії управління соціально-економічними системами регіону на засадах кластерних технологій» (№ ДР 0110U002215); механізм формування кластерних об'єднань підприємницьких структур та результати проведеного моделювання впливу кластерів на розвиток економіки регіону знайшли відображення у держбюджетній науково-дослідній темі «Методологія формування мережевих структур та моделі їх корпоративного управління» (№ ДР 0113U002061); встановлення інституційних засад формування кластерного проекту проводилось дисертантом при виконанні госпдоговірної науково-дослідної теми «Розробка методики оцінювання якості і новизни

інноваційних проектів» (№ ДР 0109U005844); результати проведеної оцінки субкластероформуючого потенціалу Хмельницької області знайшли відображення у госпдогвірній науково-дослідній темі «Модель оптимізації зовнішніх і внутрішніх інвестиційних зв'язків регіону України» (№ ДР 0110U003588).

Результати виконаної роботи знайшли практичне застосування у діяльності установ та організацій Подільського регіону, зокрема, Департаменту економічного розвитку і торгівлі Хмельницької обласної державної адміністрації (довідка № 02.01-0672/15 від 07.04.2015 р.); Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 1166/1-1 від 12.05.2015 р.); Департаменту економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 04/7-494 від 20.04.2015 р.); Хмельницької торгово-промислової палати (довідка № 22-01/202.1 від 19.03.2015 р.); Асоціації «Поділля Перший» (довідка № 14д від 04.03.2015 р.); Фонду сталого розвитку «Стара Волинь» (довідка № 11 від 10.02.2015 р.), БФ «Бізнес-інкубатор Тернопільщини» (довідка № 4-01/15 від 23.04.2015 р.). Окремі результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Хмельницького національного університету при викладанні дисциплін: «Бізнес-планування», «Управління інноваційними проектами», «Економіка і організація діяльності об'єднань підприємств», «Економіка регіонів», «Моделі та методи прийняття рішень в аналізі та аудиті» (довідка № 14 від 19.03.2015 р.).

6. Можливі шляхи використання результатів дослідження

Результати дослідження можуть знайти своє подальше застосування під час розробки регіональних та цільових програм соціально-економічного розвитку, формування конкурентних переваг регіональної економіки, виявлення протокластерів соціально-економічної системи регіону, оцінки субкластероформуючого потенціалу території. Запропоновані науково-методичні підходи легко адаптуються до пріоритетних напрямів розвитку регіональних та субрегіональних систем, визначених у регуляторних

документах з регіонального розвитку. Розроблені організаційно-економічні засади формування кластерних моделей регіонального розвитку доцільно взяти за основу при обґрунтуванні управлінських рішень щодо формування регіональних стратегій кластерного розвитку територій.

7. Зауваження, недоліки та дискусійні питання дисертаційної роботи

Відмічаючи позитивні сторони дисертаційного дослідження, водночас необхідно звернути увагу на окремі недоліки та дискусійні положення:

1. В авторському дослідженні підходів щодо вивчення змісту дефініції «кластер» не можемо погодитись із трактуванням автором третього напрямку дослідження, що пропонує «відійти від традиційного розуміння категорії як різновиду територіально-галузевого об'єднання» (с. 27). Подальший критичний аналіз теоретичних підходів, об'єднаних автором в дану групу, дозволяє уточнити, що мова йде не про відмову від визнання пріоритету територіально-виробничого принципу формування кластерів, а про доповнення його дії потужним впливом екзогенних факторів, передусім, глобалізаційного характеру. В даному контексті ідеї Родіонової Л. та Хайруліна Р. щодо міжнародних коопераційних стратегій, Болдирєва Н. щодо «безкомпромісної міжнародної конкуренції», Асаула А., Скуматова Є., Локтеєвої Г. щодо «ідеології мережевого підходу» є комплементарними щодо конкурентних переваг як основи формування кластерів у регіональних економічних системах.
2. При визначенні питомої ваги впливу часткових індикаторів на інтегральний коефіцієнт локалізації, автором було здійснено соціологічне опитування представників владних структур області, бізнесу та інституційних утворень регіону (104-105, додатки 3.1-3.2). Доцільно було б відобразити в дисертації методику та критерії відбору респондентів соціологічного опитування на предмет його адекватності.
3. В ході дослідження протокластерів у будівельній галузі Хмельницької області для виділення територіальних меж будівельних кластерів автором були здійснені розрахунки за двома показниками – «Прийняття в експлуатацію

житла» та «Обсяг здійснених капітальних інвестицій» (с. 137-138, додаток Л 4). На нашу думку, важливо було уточнити зміст другого показника щодо, по-перше, його галузевої приналежності, по-друге, щодо можливості розмежувати в даному показнику витрати на капітальне будівництво та придбання основних засобів та необоротних матеріальних активів.

4. Даючи визначення складових механізму формування кластерів, що знайшло узагальнене зображення на рисунку 3.4 (с. 167), дисертантом відмічено, що внутрішнє середовище кластера формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів розвитку соціально-економічної системи регіону. Разом з тим, вважаємо, для забезпечення повноти дослідження потрібно було б охарактеризувати кожен з груп зазначених факторів.
5. При порівнянні темпів економічного зростання територій з функціонуючими кластерами та без них за результативними показниками та індикаторами соціально-економічного розвитку, автор робить висновок, що «темпи приросту по кожному з кластерів по відношенню до базового року є вищими, ніж темпи приросту по некластеризованих територіях» (с. 186). Між тим, на нашу думку, висновки в даному контексті слід було б розширити через обґрунтуванні дії більшої кількості чинників впливу. Це дозволило б, зокрема, достовірніше аргументувати такий висновок авторського аналізу, як зменшення показника «площа введеного в експлуатацію житла» на тлі зростання інших показників «с. 187».

Проте ці зауваження не применшують загального наукового рівня дисертаційної роботи, її теоретичну та практичну цінність.

8. Висновок

Дисертація Богатчик Людмили Анатоліївни «Організаційно-економічні засади формування регіональних кластерів» є завершеною науковою працею, яка присвячена вирішенню актуальної наукової та практичної задачі – обґрунтуванню організаційно-економічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо формування регіональних кластерів.

На підставі проведеного вивчення дисертації, зважаючи на актуальність та важливість розглянутих питань, наукової новизни, результатів практичного

впровадження, вважаю, що подана до захисту дисертація відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567.

Відмічені критичні зауваження, дискусійні положення дисертації не знижують загальної позитивної оцінки роботи.

За складом вирішених задач дисертація відповідає паспорту спеціальності 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка, а її автор, Богатчик Людмила Анатоліївна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за даною спеціальністю.

Офіційний опонент:

Доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки
та бізнесу Черкаського
державного технологічного університету

Л.О. Петкова

Вчений секретар
Черкаського державного
технологічного університету,
к.е.н., доцент

Н.Ю. Лега

